

Kohti vedenpinnan alaista humanistista maisemaa: moniaistinen sukellus Itämereen

Mika Tolvanen & Simo Laakkonen

Abstrakti

Valtaosa vedenpinnan alaisen maiseman tutkimuksesta on tehty tieteellisteknisestä näkökulmasta ja humanistinen näkökulma on jäänyt vähemmälle huomiolle. Humanistiselle tutkimukselle on tarvetta, koska se on useimmille ihmisille luonteva näkökulma maailmaan. Kehon ja ympäristön suhde on tärkeä näkökulma lähestyttäessä vedenpinnan alaista maisemaa ihmistieteiden näkökulmasta. Artikkelimme päätutkimuskysymys on seuraava: mitä kehollisia tuntemuksia, tunteita ja ajatuksia vedenpinnan alainen maisema tarjoaa vapaa-ajan laitesukeltajille Itämeren alueella? Lähestymme teemaamme kokemuksellisen maiseman avulla. Psykologi Lauri Rauhala ymmärtää kehollisuuden yhdeksi olemisen puoleksi, muiden ollessa tajunnallisuus ja paikkasidonnaisuus. Fenomenologi Maurice Merleau-Ponty on korostanut, että keho voi olla aistiva, mutta myös aistittu. Tutkimme siten maisemakokemusta luonnon, kehon ja mielen tilannesidonnaisena ilmentymänä – aistivana ja aistittuna. Tutkimusaineistomme oli sukeltajista tehdyt puolistrukturoidut haastattelut, joiden avulla tarkastelimme kehoa moniaistisesta näkökulmasta ottaen huomioon niin vedenpinnan alaisen tunto-, maku-, haju- kuin äänimaiseman. Tulostemme mukaan vedenalaista maisemaa voi ajatella sukeltajälähtöisesti kolmena tasona: vedessä ylempänä on elämä, alhaalla pysähtyneisyydessä lähestytään kuolemaa ja vaakatasossa on vierailun hetki. Riskeistään huolimatta vedenpinnan alainen maisema ei ole vierailijalle luotaan työntävä: se on niin erilainen kuin pinnan päällinen, että se halutaan kokea uudelleen. Sukeltaminen tapahtuu niin sisä-, lähi- kuin kaukotuntemusaistien luotaamana. Eri aistien merkitys muuttuu kuitenkin merkittävästi vedenpinnan alla verrattuna pinnan päälliseen koettuun aistimaailmaan.

Tässä artikkelissa käsittelemme Selkämeren ja Turun saariston vedenpinnan alaista maisemaa sukeltajien aistihavaintojen näkökulmasta. Päättökysymyksemme on seuraava: mitä paineilmalaittein laitesukellusta harrastavat virkistysukeltajat aistivat ja havainnoivat vedenpinnan alla? Paineilmalaitteiden myötä suhde vedenpinnan alaiseen maisemaan muuttui peruuttamattomasti, koska nyt oli mahdollista luoda käsitys tästä tilasta myös kehollisin aistihavainnoin. Se, että maisema on veden sisällä, luo myös kiinnostavan ulottuvuuden maiseman tarkasteluun, koska veden ominaisuudet ovat erilaiset kuin maan ja ilman. Lähestymme vedenpinnan alaisen maiseman aistimista ja havainnointia fenomenologisesta näkökulmasta. Tukeudumme lähinnä fenomenologis-hermeneuttisen filosofian tutkijan Lauri Rauhalan käyttämiin käsitteisiin *kehollisuus*, *tajunnallisuus* ja *tilannesidon-naisuus*, mutta koskettemme myös muiden tutkijoiden tapoja lähestyä aisteja, ihmistä ja maisemaa.¹

Fenomenologia pyrkii selvittämään tietoisuuden rakenteita tulkitsemalla ihmisten havain-toja itsestään ja ympäristöstään. Fenomenologia on kiinnostunut todellisuudesta koettuna ja käyttää mielellään termiä ”elämyksellisyys” kuvamaan tätä (Perttula 2009, 112). Filosofit Susanna Lindberg kirjoittaa filosofi Martin Heideggeriin viitaten, että olennaisinta ihmisyydessä on olemisen ajattelemineen ja kaikki muu on seurausta tästä toiminnasta. Olemisen ajattelemineen on perimmäiseltä muodoltaan ”olemisen mielen kysymistä”, jonka avulla ole-misen paikka – maailma – voi avautua (Lindberg 2010, 5). Keho on olemisen ajattelun väline. Koska tallennamme kokemuksia aistihavaintojen avulla, voimme palata niihin myöhemmin (Juntunen 2010, 60–73), jolloin ympäristöstä saadut kokemukset muokkaavat tajuntaamme, ajatuksiamme ja toimintaamme ajassa.

Lauri Rauhala ymmärtää tajunnallisuuden ihmisen yhdeksi olemuspuoleksi muiden ollessa kehollisuus ja tilannesidon-naisuus (eli situationalisuus tai tilanteisuus). Tajunta ei ole mikään tietty paikka aivoissamme, vaan se muodostaa tilanteisuuden, ruumiin ja mielen kautta kokonaisuuden, missä elämyksellisyys, koettujen merkitysten kokonaisuus, muodostuu. Tilannesidon-naisuudella tarkoitetaan muuttuvien elämäntilanteiden osatekijöitä ja niiden välisiä suhteita. Sen välityksellä olemme yhteydessä vallitsevaan todellisuuteen. Tajunta vaatii siten juuri kehollisuuden ja tilannesidon-naisuuden toimiakseen (Rauhala 2006, 28–35).

Fyysisen ympäristön ja aistimusten lisäksi sukeltajan ympäristösuhteeseen vaikuttavat eri-laiset arvot, normit ja intressit ja niiden pohjalta tapahtuva ympäristön kollektiivinen ja yksi-löllinen arvottaminen (Häyrynen 2013, 14). Eva Bigandon (2014, 137) näkemyksien pohjalta voi myös kysyä tavastamme arvioida maisemaa – voiko vedenpinnan alaista maisemaa tar-kastella samoilla ehdoilla kuin pinnan päällistä maisemaa?

Aistit ja kokeminen

Tutkimuksessamme maisema muodostuu pääasiallisesti sukeltajien aistihavaintojen tulkin-nan pohjalta. Keskitymme aisteihin, koska vain niiden välityksellä voimme ymmärtää maisemaa. ”Ainoa keino ymmärtää maailmaa on löytää se ensin aistiemme tutkaverkoston avulla”, kirjoittaa aistihistoriaan perehtynyt Diane Ackerman (1991, 12). Fenomenologi Maurice Mer-leau-Pontyn (1962, 207) mukaan koko tietoisuutemme horisontti perustuu avautuneisiin

1 Kiitämme ulkopuolisia arvioijia käsikirjoitukseemme huolellisesta läpikäymisestä ja saamistamme yksilöidyistä, arvok-kaista kommentteista. Kaikki jäljellä olevat virheet ja puutteet ovat luonnollisesti yksinomaan kirjoittajien vastuulla.

aistehimme. Aistien kautta kytkeydymme todellisuuden kattavaan ”hermoverkkoon” holistisina eli kokonaisvaltaisina olentoina. Merleau-Pontyn kehofilosofian mukaan keholla on kaksi ulottuvuutta: se voi olla aistiva, mutta myös aistittu. Maailman subjektiivisesti tunteva keho on väylä yksilölliseen kokemiseen, tuntemuksiin ja tunteisiin. Aistiminen on kehollisen tietämisen oleellisin muoto. Merleau-Pontyn mielestä ihminen ei siten jakaannu henkiseksi ja fyysiseksi puoliskoksi, vaan aistikokemus on jakamaton ja kokonaisvaltainen: ruumiillistunut mieli.

Tämän näkemyksen vastinparina on hengen ja ruumiin tiukka erottaminen toisistaan, mitä ontologisessa filosofiassa kutsutaan kartesiolaiseksi dualismiksi. Nykyään tätä lähestymistapaa tuskin esiintyy puhtaassa muodossaan edes lääke- tai luonnontieteissä. Esimerkiksi neurologi Antonio Damasio tähdentää, että aivoissamme ei asu pientä *homonculusta* eli pikkumiestä, joka erillisenä aistisi ja ajattelisi muodostuneita kuvia, vaan ”itse” on jatkuvasti uudestaan syntyvä neurobiologinen tila (Damasio 1994, 104–105). Lauri Rauhalan käytännönläheisen filosofian lähtökohtana on myös kyseinen dikotomia (Puhakainen 2000, 149–150), mutta Rauhalan (1976) näkemyksessä ihmisen henkinen ja ruumiillinen puoli ovat keskenään vuorovaikutuksessa. Evoluution tuloksena ihmisen aivotoiminta ei ole pelkkää reagointia ulkoisiin ärsykkeisiin, vaan hän on tullut myös tietoiseksi ympäristöstään, ja näin syntyneen tilannesidonnaisuuden avulla ihminen kykenee tavoitteelliseen toimintaan. Tässä suhteessa Rauhalan ajattelu eroaa huomattavastikin perinteisemmästä fenomenologiasta, esimerkiksi Merleau-Pontyn kehofilosofiasta (Rauhala 2005, 93; laajemmin ks. Sairanen 2004).

Lauri Rauhala ymmärtää kehon orgaanisten tapahtumien kotina: keho pitää yllä elollisuuttamme. Tajunnan hän taas ymmärtää kokonaisuudeksi, joka muodostuu erilaisista elämyksellisistä kokonaisuuksista. Filosofitimo Klemola sivuaa tätä määritellessään kehon tietoisuuden ja kokemuksien summaksi, joka avautuu aistien välityksellä. Olemme siis kietoutuneet maailmaan monilla eri tasoilla, mihin emme arjen elämässä juurikaan kiinnitä huomiota. Perustuksiltamme olemme aistivia kehollisia olentoja ja henkisyiden ja tajunnallisuuden eri ulottuvuudet seuraavat tätä. Merleau-Ponty toteaa kokoavasti, että ”ruumis onkin kulttuurinsa muovaama todellisuuttamme strukturoiva periaate” (Rouhiainen 2011, 85; ks. myös Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017).

Maiseman kokemista tutkineen antropologi Christopher Tilleyn mukaan henkilökohtaista kokemusta ei voi sivuuttaa maiseman tulkinnassa. Tilley nostaa fenomenologisessa tutkimuksessa etusijalle liikkumisen maisemassa ja sen, että maisemalla on mahdollisuus koskettaa siinä liikkuvaa (Tilley 2010, 26–27). Tunnetun nisäkkäinä aistiemme välityksellä meitä ympäröivän fyysisen maailman periaatteessa samalla tavalla. Henkilöiden erilaiset psykofysiset ominaisuudet ja historialliset taustat aiheuttavat kuitenkin sen, että jokainen yksilö kokee maailman omalla erityisellä tavallaan, mikä luo meille erilaisia todellisuuksia. Jokainen myös kuvailee kokemustaan erilaisin välinein sekä erilaisin kertomuksellisin ja kielellisin painotuksin. Vaikka tahtoisimmekin, emme pysty muodostamaan samanlaisia vaan ainoastaan samansuuntaisia kuvauksia. Vastaavalla tavalla kuulijat ymmärtävät kertomuksemme ja sitä kautta myös kokemuksemme eri tavoin. Tämän yksilöiden muodostaman kollektiivisen välityks- ja muuntoketjun tuloksena kokemustemme pohjana oleva aineellinen maailma muuntuu kulttuurisesti jatkuvasti eläväksi todellisuudeksi ja kertomukseksi. Maisemantutkija Päivi Granö (2013, 70) kirjoittaa, että tutkijan omat havainnot riippuvat persoonan historiasta, yhteydestä paikkaan muodostuneista merkityksistä, arvoista sekä tutkimustehtävästä. Tämä

tutkijan synnyttämä uusi kuva muodostaa vain yhden osan eri representaatioiden jatkumosta, joka päättyy tutkimuksen lukijoiden muodostamiin käsityksiin. Kokemisen yksilöllisestä luonteesta johtuen määrittelemme fenomenologisen sukelluksen tässä vuorovaikutteiseksi prosessiksi, jossa maiseman tulkinta muuttuu tutkittavien, tutkijoiden ja lukijoiden mukaan.

Aineisto ja menetelmät

Tässä työssä tavoitteenamme on tarkastella vedenpinnan alaista maisemaa kehollisten aistimusten avulla. Sukeltajat ovat tämän näkökulman asiantuntijoita. Heillä on ensikäden tietoa vedenpinnan alaisista aistihavainnoista. Siksi sovelsimme työssä haastattelumenetelmää ja aineiston analyysiä, jossa sukeltajien keho ja aistimukset asetettiin keskiöön. Kaikilla haastatelluilla oli useiden vuosien kokemus sukeltamisesta ja yhdellä haastateltavalla jopa useiden vuosikymmenien kokemus.

Aineisto käsittää viisi Mika Tolvasen tekemää puolistrukturoitua henkilöhaastattelua. Haastatteluja tehtäessä haastatteli kertoi avoimesti sukeltamistaustastaan, minkä uskomme helpottaneen yhteyden luomista haastateltaviin. Etukäteen laaditut kysymykset esitettiin vasta haastattelutilanteessa, jotta vastaukset annettaisiin spontaanisti, ilman sitä mahdollisuutta, että vastaajat saattaisivat syystä tai toisesta pyrkiä vastaamaan haastattelijalle mieluisalla tavalla. Kysymykset esitettiin siten, että aistit käytiin läpi yksi kerrallaan ja hetken päästä palattiin samoihin aisteihin hieman toisesta näkökulmasta aiemmasta hieman poikkeavilla kysymyksillä. Vaikka aistimme jatkuvasti, ei aistimisesta puhuminen ja aistihavaintojen mieleen palauttaminen ole kenellekään meistä kuitenkaan arkipäiväistä. Toiveenamme oli työn alussa, että sukeltaminen poikkeaisi arkipäiväisestä olemisesta sen verran, että aistimisesta jäisi jälkiä tajuntaan. Tutkimuksessa koottiin haastatteluin aluksi yksittäisten sukeltajien kokemuksia, joiden pohjalta muodostettiin ensin alustavia hypoteeseja, jotka testattiin lopuksi kaikkien tutkimukseen osallistuneiden sukeltajien kertomusten pohjalta (Lehtomaa 2011, 180–181, 186). Puhtaaksi kirjoitetut vastaukset käytiin läpi teemoittaen erilaisia kokemuksia ja ryhmittäen näkemyksiä eri aistien mukaan, koska tarkoituksena oli tuoda aistihavaintoja esille laaja-alaisesti.

Vedenpinnan alaisen maiseman humanistinen tutkimus on alkuvaiheessa ja tämä tutkimus avaa niin tutkimusaluetta kuin siihen liittyvää metodologiaa. Sattumanvaraisesti valitut haastatellut sukeltajat olivat aiheen sisällöllisiä asiantuntijoita ja heillä oli ensikäden tietoa omista vedenpinnan alaisista aistihavainnoistaan. Haastateltujen sukeltajien lukumäärä on varsin pieni, mutta vastaukset olivat samansuuntaisia. Laajemman aineiston kerääminen tulevaisuudessa saattaisi toki tuoda lisää tietoa.

Tämän sisältöanalyttiseksi tulkittavan menetelmän tuottaman tiedon yleistäminen ei kuitenkaan ole ongelmatonta. Rauhala kirjoittaa, että ainutkertaista ja ainutlaatuista ei voi yleistää. Yleistäminen on kuitenkin mahdollista, jos tulokset ovat lukijan ymmärryksen perusteella uskottavia (Lehtomaa 2011, 186). Käsittääksemme tulostemme yleistäminen on periaatteessa mahdollista, koska emme käsittele aivan tavallisia tai hyvin harvinaisia ilmiöitä, vaan pyrimme muodostamaan erilaisista kokemuksista kokonaisvaltaisen tulkinnan Itämeren vedenpinnan alaisesta maisemasta. Tekstin elävöittämiseksi esittelemme myös ainutkertaisia havaintoja, jotka koskevat vain yksittäisiä sukeltajia.

Tutkimuksessamme sukeltajia käsitellään yhtenä ryhmänä, jota ei jaeta millään tavoin esimerkiksi sukupuolen perusteella. Tämä lähestymistapa pohjautuu pitkälle vesielementin erityiseen luonteeseen. Sukeltamaan lähtiessä merkittävin sukeltajia hierarkkisesti erotteleva tekijä on sukelluskokemus; se määrittelee, kuinka syvälle ja vaativiin kohteisiin voidaan sukeltaa. Periaatteena on se, että kokemattomampi osapuoli määrittelee sukellusparin sukelluksen vaatimustason. Kulttuurimaantieteilijä Yi-Fu Tuan (1974, 116) tuo esille vastaavan näkemyksen rannikkokulttuurien tutkimustensa pohjalta. Hänen mukaansa trooppisten vesien läheisyydessä asustavat ovat yleisesti ottaen hyviä uimareita ja molemmat sukupuolet pystyvät ottamaan osaa erilaisiin työtehtäviin vedessä samanarvoisesti. Myös lääketieteelliset tutkimukset antavat samansuuntaisia tuloksia (ks. esim. St. Leger Dowse ym. 2002; Hagberg & Örnhaben 2003).

Sukelluksen harrastajia on Suomessa arviolta noin 15 000. Virkistyssukeltamisen lajikirjo on muuttunut vuosikymmenien saatossa monipuolisemmaksi verrattuna siihen, mitä se oli urheilusukeltamisen alkuaikoina 1950-luvulla. Tässä tutkielmassa on haastateltu kuitenkin vain virkistyssukeltajia, jotka sukeltavat paineilmalaittein.² Perusluonteeltaan virkistyssukeltaminen ei vaadi huippukuntoa, yliveraista mielen tai kehon hallintaa tai mittavia taloudellisia varoja. Useimmat sukeltajat ovat tässäkin tutkimuksessa normaaleja aikuisia, perheenäitejä tai -isiä, jotka viettävät perheineen vapaa-aikaansa merellisten harrastusten parissa. Ajallisesti haastateltavien sukellukset ovat tapahtuneet 1970-luvulta 2000-luvun puolelle viime vuosiin painottuen. Alueellisesti tarkastellen sukeltajat ovat liikkuneet pääsääntöisesti Suomen aluevesillä, lähinnä Saaristomerellä ja Selkämerellä. Tutkimuksesta on rajattu pois tyypinarkoosi ja talvisukellus, koska niiden kautta päähuomio siirtyisi erikoistapauksiin ja -olosuhteisiin. Keskitymme siten tavalliseen laitesukeltamiseen paineilmalaitteilla.

Aiempi vedenpinnan alaista maisemaa kartoittanut tutkimus

Yleisesti ottaen merellistä vedenpinnan alaista maisemaa on tutkittu maailmalla vain murto-osa verrattuna maanpinnan päällisen maiseman tutkimukseen (Roff & Taylor 2000; Wright & Heyman 2008). Seuraavassa tarkastelemme lyhyesti aiempaa vedenpinnan alaisen maiseman tutkimusta ensin kansainvälisellä tasolla ja tämän jälkeen Itämeren alueella.

Suurin osa merellisen maiseman tutkimuksesta on historiallisesti ollut sotilaallista tutkimusta, joka on suuntautunut valtamerten geohydrografian kartoittamiseen; pohjan ominaisuuksien selvittämiseen sotilaallisten operaatioiden ja strategisten mineraalien saatuuden kannalta sekä vastustajien alusten äänten seurantaan vesimassassa (ks. esim. Naval 1966; Hamblin 2005; 2008). Siviilipuolen luonnontieteellistekninen perus- ja ympäristötutkimus on selvittänyt vesimassan ja merenpohjan ominaisuuksien lisäksi myös kalastuksen taloudellisen merkityksen vuoksi (mm. Deacon 1971; Schlee 1973; National Research Council 2000; Aibulatov 2008; Mussard ym. 2014). Melun esiintymistä vedenpinnan alaisessa maisemassa on tarkasteltu merieliöiden hyvinvoinnin näkökulmasta (Ross 1976; Richardson ym. 1998). Lukuun ottamatta sukellusturvallisuuden lääketieteellistä tutkimusta (ks. esim. Edmonds ym. 2015) ei kehollisuutta ole edellä esitetyissä tutkimuksissa sivuttu.

2 Virkistyssukeltajia on kutsuttu aikaisemmin, ja kutsutaan edelleen, myös urheilusukeltajiksi. Harrasteena virkistyssukellukseen kuuluu laitesukelluksen lisäksi monia erilaisia muotoja, kuten esimerkiksi räpyläuinti, uppopallo, sukelluskalastus, meriarkeologia, sukelluskuvaus ja laitetekniikkakilpailut. Urheilusukeltajat ry – veden alla jo vuodesta 1956. < <http://www.urheilusukeltajat.fi/joomla3/index.php/seuraesittely> > [21.12.2017.]

Humanistisen merentutkimuksen merkittävin teema on ollut maapallon vedenpinnan alaisen kulttuuriperinnön kartoittaminen (Blot 1996). Yhteiskunnallisempaa näkökulmaa tutkimukseen on tuonut merellisen vedenpinnan alaisen maiseman kaavoitus (Ehler & Douvere 2009). Sukeltamista on tutkittu humanistisesta näkökulmasta. Antropologi Stefan Helmreich (2007; 2009) on osoittanut, kuinka ulkoiset ja sisäiset äänet luovat tunteen vajoamisesta sukeltaessa. Carl Cater (2008) on selvittänyt sukeltajien kehollisia kokemuksia yleisellä tasolla. Kulttuurimaantieteilijä Elizabeth Straughan (2012) on tutkinut virkistyssukeltajien kokemuksia tuntoaistin näkökulmasta. Ehkä lähimmäksi omaa työtämme tulee Stephanie Merchantin (2011) tutkimus matkailijoiden sukelluskokemuksista, jossa hän myös tarkasteli aisteja.³

Itämeren vedenpinnan alaisiin maisemiin kohdistunut tutkimus on pienellä viiveellä seurannut kansainvälisiä virtauksia niin pohjatutkimusten (esim. Kaskela 2017), melun (BIAS 2016) ja vastaavien temaattisten selvitysten kuin myös merellisen kaavoituksen (ks. Backer ym. 2012) osalta. Itämeren humanistinen tutkimus on keskittynyt meren pinnalle. Merihistoriaan ei ole juuri sukeltanut pintaa syvemmälle lukuun ottamatta meriarkeologiaa (Laakkonen 2007, 7–8), joka on keskittynyt Itämeren alueen vedenpinnan alaiseen kulttuuriperintöön alueen poikkeuksellisen moninaisen hylkyperinnön takia (Koivikko 2017; O'Brien ym. 2011). Vedenpinnan alaisen maiseman aistimisen osalta mielenkiinnon kohteena on Suomessa ollut lähinnä vedenalainen äänimaailma. Musiikkipsykologi Jukka Seppänen (2003; 2004) on selvittänyt niin vedenalaista ääntä kuin sukeltajien äänikokemuksia, ja meriarkeologi Sallamaria Tikkanen (2012a; 2012b) on kirjoittanut vuonna 1771 uponneen Vrouw Maria -aluksen hylyn äänimaisemasta. Tässä esiteltävä tutkimus laajentaa edellä mainittuja näkökulmia sukeltajien muihin aisteihin.

Aistien ajatellaan yleensä koostuvan vain viidestä perusaistista eli kuulo-, näkö-, haju-, maku- ja tuntoaistista. Tässä työssä laajennamme näitä perusaisteja tasapainoaistilla ja ihonalaisilla tuntemuksilla, sisätuntoaisteilla, joiksi lasketaan yleisesti sisäelinten, paineen, lämpötilan ja kivun tuntemukset. Sovellamme tätä laajennuttua aistikenttää, koska kaikkien aistien käyttö on sukeltaessa tarpeen.

Sukeltaminen tapahtumana

Ennen kuin lähdemme tarkastelemaan sukeltamista fenomenologisesti aistikokemusten näkökulmasta, esittelemme lyhyesti virkistyssukeltamista yleisellä tasolla, koska laji ei kuitenkaan ole kovin laajalti harrastettu ja vedenpinnan alainen maisema on siten ihmisten enemmistölle käytännössä melko tuntematon elementti.

Ruotsalainen Märten Triewald esitteli vuonna 1734 julkaistussa teoksessaan *Konsten att lefa under watn* Itämeren alueen tuolloista sukellustekniikkaa, joka perustui pääasiallisesti sukelluskellon käyttöön uponneiden alusten lastin pelastamisessa. Sukelluskelloista siirryttiin 1700-luvun lopulla kypäräsukellusjärjestelmään, jossa ilma pumpattiin pinnalta letkua pitkin sukeltajille, jotka laskettiin pohjaan ja nostettiin sieltä pintaan köysillä. Raskaisiin varusteisiin puettut sukeltajat saattoivat liikkua vedessä muutoin vain merenpohjaa myöten

3 Tätä artikkelia kirjoitettaessa on käynnissä kyselytutkimus sukeltajien maisemakokemuksista Sukeltajaliitto ry:n verkkosivuilla (www.sukeltaja.fi). Kysely on osa EU-rahoitteista *BalticRIM*-projektia, minkä tavoitteena on kehittää merellisen luonnon ja kulttuuriperinnön huomioon ottamista merialuesuunnittelussa. Turun yliopisto on tutkimuksen yhtenä suomalaisena osallistujana.

kävellen. Kypäräsukeltajat olivat käytännössä ammattilaisia sukeltamisen korkeiden kustannusten, työn raskauden ja vaarallisuuden takia. Kypäräsukellus pysyi sukeltamisen päämuotona 1900-luvun puoliväliin saakka, minkä jälkeen se jatkui ammattikäytössä.

Nykyinen paineilmalaitteilla sukeltamisen aikakausi sai alkunsa vuonna 1943, kun ranskalaiset Jacques-Yves Cousteau, joka tuli myöhemmin kuuluisaksi televisiosarjastaan *Meren salaisuudet*, ja Emil Cagnan kehittivät maailman ensimmäisen turvallisen, edullisen ja helpokäyttöisen mukana kuljetettavan sukelluslaitteen. Nimellä "Aqua-Lung" tunnettu paineilmalaitte selässä kuljetettavine paineilmapulloineen ja suussa pidettävine paineilman annostelijoineen, regulaattoreineen, avasi toisen maailmansodan jälkeen laitesukeltamisen, vapaan liikkumisen vedessä ja sen myötä vedenalaisen maiseman myös virkistysukeltajille. Suomessa ja muissa pohjoismaissa laitesukellus alkoi yleistyä hitaasti 1950-luvulta lähtien (Patoharju 2008; Aili & Järvholm 2008).

Ihmisen oleminen vedenpinnan alla helpottui, mutta uudet laitteet eivät poistaneet sukeltamiseen liittyviä riskejä kokonaan. Myös Suomessa sattuu edelleen kuolemaan tai vammutumiseen johtavia sukellusonnettomuuksia. Selkeimmän aikarajoitteen sukeltamiselle muodostaa luonnollisesti mukana kuljetettavan yleisimmän hengityskaasun eli paineilman määrä. Pinnan alla vietettyä aikaa rajoittaa myös tyypin liukeneminen verenkiertoon. Tämä saattaa johtaa sukeltajantautiin, ja siksi tyyppiä pitää syvemmälle ulottuvien sukellusten aikana poistaa nousun yhteydessä tietyillä syvyyksillä tapahtuvien, kehon typpipitoisuutta laskevien pysähdysten avulla. Jotta voitaisiin sukeltaa turvallisesti, käytetään sukellustaulukoita, joista voidaan määritellä alttiinaoloaika kulloisellekin syvyydelle. Tyypillinen sukellus kestää Suomen meriolosuhteissa noin 30–50 minuuttia.

Kylmyys ja siitä seuraava hypotermia on myös sukeltamista rajoittava tekijä, jota voidaan ehkäistä oikeanlaisella ravinnolla, pukeutumisella ja liikunnalla. Hoikat ja erittäin vähän rasvaa sisältävät kehot ovat tunnetusti alttiita kylmyydelle myös vedenpinnan alla. Normaali hyvä terveydentila on sukeltamisessa useastakin syystä tärkeää. Yleinen syy sukellusonnettomuuksiin on paniikki tai sairauskohtaus. Sukelluskoulutusta tarjoavat niin sukellusseurat kuin eri kaupalliset toimijat, joiden koulutusjärjestelmät poikkeavat joiltain osin toisistaan. Onnettomuuksien välttäminen on tietysti kaikille yhteinen päämäärä.

Turvallinen sukelluskulttuuri ja -tapa opetetaan aloittelijoille sukelluskurssilla. Teoria- ja tekniikkatuntien jälkeen sukellusharjoitukset aloitetaan yleensä uimahalleissa ja vasta lopuksi siirrytään luonnonvesiin. Retkillä sukellustoimintaa johtaa yleensä kokenein sukeltaja, sukellusvanhin, jotta kaikki sujuisi hyvien sukellustapojen mukaisesti. Toimintaa leimaa turvallisuussyistä huolellisuus, järjestelmällisyys, hierarkia ja sovitut toimintatavat. Jokainen sukellus alkaa niin koulutuksen aikana kuin sen jälkeen ennakkosuunnittelulla. Sukellussuunnitelmassa määritellään sukeltamiskohde sekä valitaan henkilöt, jotka osallistuvat sukellusretkelle, ja määritellään heidän tehtävänsä. Suunnitelma päivitetään paikan päällä tutkimalla vallitsevat olosuhteet, laskemalla sukellustaulukoista sukellusaika ja valitsemalla mahdolliset etapit.

Sukellusretkelle lähtöä voisi kuvailla kuin mille tahansa retkelle lähtöä, sillä erotuksella, että teknisen välineistön määrä on huomattava. Matkalle lähdetään autoilla, joihin on lastattu sukelluspukuja, lyijyvöitä, räpylöitä, kompressoreita, paineilmasäiliöitä, hengitysventtiileitä,

valaisimia, kameroita, köysiä, pyyhkeitä, vaatekassoja ja eväitä. Sukeltamaan voidaan lähteä rannasta tai siirtyä kauemmaksi ulapalle moottorivenein tai emäaluksin, joita on etenkin suuremmilla sukelluskerhoilla.

Ennen sukellusta sukeltaja pukeutuu sukelluspukuun, asettaa painovyön paikoilleen, laittaa räpylät jalkaansa, solmii turvaköyden vyötäisilleen ja nostaa paineilmasäiliön selkäänsä. Eri koulutusjärjestelmissä ja eri aikakausina sukelluskoulutuksen saaneet saattavat pukeutua hieman eri tavoin ja jotkut suosivat painovyön kiinnittämistä vasta lopuksi, jotta se saadaan helpommin irrotettua onnettomuuden uhatessa. Selkään nostettavasta paineilmasäiliöstä tulee letku, johon on liitetty painemittari, joka kertoo säiliössä jäljellä olevan hengitysilman määrän. Ranteessa on kello, kompassi ja ehkä sukellustietokone, reiteen on kiinnitetty puukko tuppineen. Kylmissä vesissä kädessä on usein kolmisormikkaat tai sukelluspukuun kiinteästi liitetyt hansikkaat ja jalassa neopreeniset sukat tai pukuun liitetyt saappaat. Ilmasäiliöön on nykyisin useimmiten liitetty nostoliivi, jolla voidaan tasapainottaa olemista vedenpinnan alla. Painovyössä voi olla painoja tarpeen mukaan noin kuudesta kuuteentoista kiloon. Mukana on mahdollisesti myös kamera valaisimineen. Varusteiden pukemisessa ja tarkastuksessa auttaa sukelluspari.

Sukeltaminen edellyttää rauhallista olotilaa, ja yleisenä suosituksena onkin: ”Jos jostain syystä et halua sukeltaa, älä sukella.” Mutta jos kaikki on kunnossa, näytetään rannalle tai veneeseen jääville pintahenkilöille ennen sukellusta ”kaikki kunnossa” -merkki. Tämän jälkeen tyhjennetään vajoamista haittaava ilma varusteista ja aloitetaan laskeutuminen kohti pohjaa. Koska yksin sukeltaminen on vaarallista, sukeltajilla on köysi, joka on yhteydessä pintahenkilöön, tai pariköysi, joka yhdistää sukelluspariin. Vedenpinnan alla sukelluspari kommunikoi käsi-, ääni-, valo- tai köysimerkein. Puhuminen hengitysilman annostelija suussa on hankalaa, mutta kokokasvonaamari mahdollistaa sukeltajien yhteydenpidon puhumalla.

Toiminta vedenpinnan alla on useimmiten hylyn luokse siirtymistä ja sen tai jonkin muun kohteen tarkastelua. Sukelluskohteella ollaan ennalta määritelty aika ja nousua varten etsiydytään mahdollisimman lähelle sukellustukialusta, jotta pintauinti jäisi lyhyeksi. Pintaan nousta rauhallisesti suositellulla nousunopeudella ja tarpeen vaatiessa turva- tai etappipysähdyksillä, jotta paineessa verenkiertoon liuennut typpi pääsee poistumaan aiheuttamatta terveydellisiä ongelmia. Tästä syystä pidetään yli kymmenen metrin syvyyteen ulottuvilla sukelluksilla kolmessa metrissä kolmen minuutin tauko. Pinnalla alkaa pinnallaoloaika, kunnes seuraava sukellus koittaa. Väliajalla useimmiten kertailaan sukelluskokemuksia, lepäillään, syödään, juodaan sekä huolletaan ja kuivatellaan varusteita ennen seuraavalle kohteelle siirtymistä.

Yllä oleva kuvaus painottaa sukelluskulttuurin turvallisuushakuisuutta ja järjestelmällisyyttä. Virkistysukeltajien mielestä sukeltaminen on kuitenkin moniulotteinen vapaa-ajan harrastus, jossa yhdistyvät niin merihenki, luonnonläheisyys, liikunnallisuus, yhdessäolo kuin yhteishenki – vaikka jokainen kokee meren yksilöllisesti, on sukeltaminen joukkueläji. Sukellusretki on siten huomattavan moniportainen tapahtumasarja, josta vedenpinnan alainen maailma on vain yksi, joskin tärkein osa.

Näkö – sukeltajan tärkein aisti

Maisemalla ymmärretään yleisesti katsottua maisemaa ja siksi aloitamme myös vedenpinnan alaisen maiseman aistimisen tarkastelun näköaistista. Evoluution aikana ihmislajille, maanisäkkäälle, on muodostunut tietty näkemiseen soveltuva järjestelmä. Näkökykymme ei siksi toimi kovin hyvin vedenpinnan alla. Ihminen ei kykene havainnoimaan vedenpinnan alaista maisemaa pitkään, saati tarkasti, ilman teknisiä apuvälineitä. Vedenpinnan alaisen maiseman yksityiskohtien erottaminen on mahdollista vain kasvoilla pidettävän sukellusmaskin lasilevyn lävitse. Silti vedenpinnan alainen maisema valehtelee maaolosuhteisiin totuneen ihmisen aisteille. Merellinen maisema ja sen yksityiskohdat eivät ole miltä ne ensivaikutelmaltaan näyttävät. Veden taitekertoimen takia katseen kohde näyttää olevan noin kolmanneksen suurempi ja neljänneksen lähempänä kuin se oikeasti on. Kehomme eri aistit tuottavat tässä tilanteessa ristiriitaista tietoa niin kehostamme kuin lähiympäristöstämme ja todellisuuskuvamme voi sen takia sumentua. Onneksi kokemus ja ajattelu tasapainottavat ainakin jossain määrin aistimustemme ristiriitaisuuksia ja näköaistiemme vajaavaisuutta ja voimme sukeltaa turvallisesti.

Sukeltajalle näköaisti on merkittävässä asemassa vedenpinnan alaisen maiseman havainnoinnissa, sillä meressä on vaikeasti nähtäviä vaaroja, kuten irrallaan ajelehtivia koukkusii- moja tai kalaverkkoja, jotka voivat tarttua sukeltajaan kohtalokkain seurauksin. Näkeminen veden alla on kuitenkin rajoittuneempaa kuin kuivalla maalla:

[...] ja tietysti näköaistimus veden alla on niin toisenlainen, kun vesi tietysti vääristää lähinäköhavain- toja ja sit se näkökenttä kapenee, kaikkien niiden vempelien takia, et joskus on sellainen epävar- muus, et se näkökenttä ei oo riittävän leveä, et se kaventuu [...] niinku asiallisen näköhavainnon saa- miseksi joutuu pinnistämään enemmän kuin tavallisesti. (H3)

Vaikka maski parantaa näkyvyyttä, se myös kaventaa näkökenttää. Näkyvyyden ollessa hyvä tai kohtalainen siirtyminen vedenpinnalta hitaasti kohti pohjaa on useimmille sukeltajille odotettu hetki. Alta paljastuvan maiseman asteittainen avautuminen koettiin antoisana:

Nimenomaan miellyttävänä. [...] Saattaa korkealta nähdä mitä siel alla on [...] Se tuntuu kivalta. (H5)

Eräs toinen haastateltava kiinnitti huomiota laskeuduttaessa alla aukeavan näkymän laa- ja-alaisuuteen. Laaja-alaisuus tarkoittaa Itämeren olosuhteissa näkyvyyden ollessa erinomi- nenkin kuitenkin vain harvoin kymmeniä metrejä; yleensä näkymä on muutamia metrejä. Maisema ylhäältä suoraan alas nähtynä on silti poikkeava. Emme yleensä tarkastele maise- maa tästä perspektiivistä maan päällä (Tilley 2010, 27). Vaikka korkeuserot eivät ole veden- pinnan alla yhtä suuria kuin maalla, sukeltajat näkevät allaan avautuvan maiseman ikään kuin lintuperspektiivistä. Ylipäätään monia vedenpinnan alaisen maiseman elementtejä voi tarkastella useammasta eri perspektiivistä kuin maan päällä. Sukeltaja pääsee usein liikku- maan kohteiden sivuille tai ylä- ja alapuolelle, ja hän voi halutessaan katsoa kohdetta myös ylösalaisin. Maiseman havainnointi tapahtuu vedenalaisessa maisemassa siten neliulottei- sessa tila-aika-avaruudessa.

Tärkein vedenpinnan alaisen maisemaan kokemiseen vaikuttava tekijä on valo. Itämeren alueella luonnonolot, kuten leveyspiiri, vuodenaika, pilvisuus ja säätila kuitenkin rajoit- tavat sen valon määrää, joka saavuttaa vesimassan syvemmät kerrokset. Vedessä on aina

hämärämpää kuin maalla ja mitä syvemmälle laskeudutaan, sitä pimeämpää on. Valuma-alueen maaperän ominaisuudet vaikuttavat veden ominaisuuksiin ja siten myös vedenpinnan alaisen maiseman valoisuuteen. Erityisesti rannikkoalueilla olevien soiden sekä peltojen pinta-ala ja niiden muokkaus vaikuttaa merialueelle huuhtoutuvaan kiintoainekseen, joka samentaa vettä. Tutkimusalueellamme etenkin Kokemäenjoki tuo runsaiden sateiden aikaan valuma-alueeltaan mukanaan paljon ”kuraa ja vettä” eli soilta humusta ja pelloilta savea, jotka pilaavat näkyvyyttä joen lisäksi niin rannikolla kuin merialueella. Toinen sukellusta haittaava ilmiö on yllannoitetuilta pelloilta sateen mukana jokiin huuhtoutuvat kasviraivinteet, joiden seurauksena levien kasvu on merialueilla moninkertaistunut (ks. Laakkonen 1999, 213–219; Finni ym. 2001; Laakkonen & Parpola 2010). Pahimmillaan rehevöitymisen tuloksena syntyvää vihreänharmaata levämassaseinämää on vaikea kutsua maisemaksi, kun se peittää näkyvyyden kaikelta muulta.

No, ei se oo miellyttävää jos ei nää mitään. (H4)

Vesistöjen sameus ja pimeys voivat johtaa pahimmillaan sukeltajan suuntavaiston menettämiseen.

Valon määrä vaikuttaa vedenpinnan alaisen maiseman näkymän laajuuden lisäksi väreihin. Värit katoavat asteittain niiden aallonpituuden mukaan. Ne häviävät maailman eri merissä eri tavoin niiden ominaispiirteistä johtuen. Itämeressä ensimmäisten metrien aikana etenkin punainen ja sininen ja syvemmälle mentäessä muut värit alkavat haaleta. Sukelluskokemus voi parhaimmillaan olla siirtymistä kirkkaasta ja värikkästä pintavedestä kasvillisuukseensa pohjan hämärään ja takaisin. Voi vain pohtia, herkistyvätkö aistimme, kun siirrymme vapaaehtoisesti väliaikaiseen, keinotekoiseen värisokeuteen.

[...] ja sitte veden väri. Pinnalt tulee valoo, niin minkä värist siel on, jos on syväl niin siel ei oo muuta kun ruskeeta. Sit ollaan matalas, niin se on vihreetä [...] (H4)

Näkyvyyden ollessa hyvä sukeltajaa kiinnostaa luonnollisesti, mitä ympäröivässä vedessä näkyy.

No, siel tulee ympäristöön kiinnittää huomiota. Mitä siel on, mitä sielt pohjalt esimerkiks löytyy, löytyyks sielt kaloja, vai onks siel joku laivan hylky. (H4)

Tavallisesta poikkeavat näkymät, kuten esimerkiksi kiinnostavat luonnonmuodostelmat tai ihmisen aiheuttamat yllättävät maisemanmuutokset kuten hyltyt, voivat luoda sukelluskerrasta sanoin kuvaamattoman kokemuksen. Itämeren hylkyjä pidettiin yleisesti erityisen kiinnostavina:

Jaa. Se oli hieno sukellus, kun ei ollu aikaisemmin päässy sillä kohteella käymän – suhteellisen ehjä purjelaivan hylky. (H4)

Eräälle sukeltajalle vedenpinnan alainen maisema on itsessään vaikuttava:

Mulle vedenalainen maailma on vähän sadunhohtoinen, se on pikkasen sellanen epätodellinen se maisema. Mull on edelleenkin vielä vähän sellainen olo, et mä oon menny johonkin Disneyn filmiin, kun mä sukellan. (H2)

Vedenalaisen maiseman kauneus ja kiinnostavuus voi kuitenkin muuttua loukuksi, koska kiinnostavien yksityiskohtien tarkkailu voi viedä ajantajun mennessään, mikä on sukelluksessa vaarallista. Ero vedenpinnan päälliseen ajan tajuamiseen on jyrkkä, koska vedenpinnan alaisesta maisemasta puuttuvat arkiset maanpäälliset tapahtumat, kuten kahvitauot tai postinkantajan ja linja-autojen käynnit sekä luonnon muutokset, kuten pilvien tai auringon liike taivaalla, jotka auttavat määrittelemään ajan kulumista ja vuorokauden ajankohtaa. Aika ikään kuin liukenee vedessä ja siksi merenpinnan alla on tärkeää seurata maiseman yksityiskohtien ohella ajan kulumista painemittarista, kellosta tai sukellustietokoneesta.

Kaikki vedessä näkyvä ei kuitenkaan ole miellyttävää. Roskat ja lähes kaikki muu ihmisten mukanaan tuoma ja pohjalle jättämä ylimääräinen tavara, paitsi hylyt, aiheuttivat epämiellyttäviä tuntemuksia.

Muovipussit, huumorilla tuodut tavarat, lasikalat Helsinginrannassa. Yleisesti mitä ihminen on siel aiheuttanu on tylsää ja rumaa. (H1)

Roskii näkee välillä, saattaa olla paikkoi jos on aika paljonkin roskii. Ei niit oo mukava kattella, niit roskii. (H4)

Mutta jos roskat poistettaisiin ja vedenpinnan alaisesta maisemasta tulisi täydellisen puhtas, saasteeton, roskaton ja ongelmaton, olisiko se enää osa elävää todellisuuttamme? Toisaalta, voiko hylkyjäkään nähdä oikeastaan muuna kuin ihmisen pinnan päällisen toiminnan seurauksina? Jotkut hylyt kertovat ihmisen vallan tavoittelusta ja sodista, toiset kansainvälisestä kaupasta, rauhanomaisten elinkeinojen harjoittamisesta sekä vapaa-ajan vietosta. Haastatellut sukeltajat eivät kuitenkaan pitäneet hylkyjä ihmisen aiheuttamina kielteisinä elementteinä, vaikka he muutoin arvostelivat ihmisen aiheuttamia muutoksia vedenpinnan alaisessa maisemassa.

Näköaisti oli lähes kaikkien haastateltujen sukeltajien mielestä tärkein aisti. Se, millaisen merkityksen sukeltaja antaa näkemälleen, on kuitenkin tilannesidonnaista. Vedenpinnan alainen maisema avautuu toisiinsa kietoutuneina ulottuvuuksina, jotka muodostavat yhteisen maailman (ks. Rouhiainen 2011, 79). Kokonaisvaltaiseen näkemiseen ei kuitenkaan vaikuta vain sukeltajan sen hetkiset näköhavainnot. Myös eletty elämä, koettu maailma, tottumukset ja tavoitteet määrittelevät näkemäämme. Ne katsovat lävitsemme ja vaikuttavat käsityksiimme, kun tarkkailemme vedenpinnan alaista maisemaa. Kyse ei siis ole vain tietyn sukelluksen aikaisesta kehollisuudesta, vaan kehollisuudesta laajemmassa mittakaavassa, johon eri tila-aika-avaruudessa tehdyt ratkaisut liittyvät.

Makuaisti: suolaista ja makeaa – sekä muovista

Aluetieteilijä Lauri Hautamäki esittää, että makuaisti on rajoittunut henkilökohtaiseen kosketuspiiriin. Kaukoympäristön havainnoinnissa makuaistilla ei juurikaan ole merkitystä kuin siinä tapauksessa, että makuaistin herättävät ärsykkeet ovat kulkeutuneet pidemmän matkan päästä aistittaviksemme (Hautamäki 1987, 39). Makuaistilla tapahtuva paikan määrittely on ihmiselle vierasta, koska emme kulje etenäkään vieraassa ympäristössä kokeilemassa makuja eteen tulevilta pinnoilta. Tähän on olemassa kehitysopilliset syyt. Tuntemattoman ympäristön huolimaton maistelu on yksinkertaisesti vaarallista: se saattaa johtaa vakavaan

sairastumiseen eliöissä tai maaperässä olevien myrkyllisten aineiden tai taudinaiheuttajien takia.

Sukeltajien suussa oleva hengitysilman annostelija on yleensä kumia tai silikonia, mistä johdettua sukeltamista sävyttää väkisinkin lievä ”muovimainen” maku. Muutoin maistelu on käytännössä mahdotonta sukelluksissa – sukeltajat eivät syö tai juo vedenpinnan alla. Teoriassa vettä ei pitäisi sukeltaessa kulkeutua suuhun, mutta käytännössä pieniä määriä kuitenkin tihkuu aistittavaksi. Jos ja kun vettä pääsee sukelluksen aikana suuhun, haastatteluaineiston perusteella sen maun tuntee.

Sukeltajien merellisissä aistihavainnoissa makeasta, happamasta, suolaisesta, karvaasta ja umamista nimenomaan suolaisen veden maku luonnollisesti korostui. Eräät sukeltajat kykenevät erottamaan selkeästi suolaisen, makean, rauta- ja kalkkipitoisen veden toisistaan ja pystyvät veden maun perusteella päättelemään, minkälaisessa vesistössä he ovat. Tämä ei ole merkityksetöntä, sillä etenkin Itämeren kaltaisessa murtovesialtaassa, jonka valuma-alue on neljä kertaa suurempi kuin merialue, jokivedellä on merkittävä vaikutus meren ominaisuuksiin ja siten myös sen makuun. Merivesi on makeampaa lähellä rannikon jokisuita ja suolaisempaa ulompana merellä. Siten, toisin kun kuivalla maalla, veden maku voi periaatteessa auttaa sukeltajaa paitsi paikan ominaisuuksien niin myös sijaintinsa summittaisessa määrittelyssä.

Maurice Merleau-Ponty kirjoittaa, että maailma ei ole se, mitä ajattelen, vaan se, minkä elän. Ymmärtäminen tapahtuu keholla ja aistiminen on kehollisen tietämisen muoto. Kun keho liikkuu, se antaa mahdollisuuden maailman aistimiseen ja tutkimiseen. Liikkuvan ja aistivan kehon avulla on mahdollisuus oivaltaa ympäristöstä jotain oleellista, kun havainnot yhdistyvät ajatteluun ja tuntemiseen (ks. Juntunen 2011, 68). Aistiminen on osa kokonaisvaltaista ympäristön hahmottamista. Vedenpinnan alaisessa maisemassa makuaisti on kiinteä, joskin kapea osa tästä toiminnasta.

Hajuaisti ja meren huuhteleva hajumaisema

Hajuilla on ollut merkittävä osuus ihmisen evoluution kaarella ravinnon hankkimisessa ja parinmuodostuksessa. Hajut myös varottavat vaaroista. Ihmisellä on aivan erityinen hajumuisti, joka tallentaa huomaamattamme jatkuvasti tietoa hajuista, joita aistimme arkipäivän elämässä. Kun yhtäkkiä pysähdymme ja aistimme vaaraa ilman mitään näkyvää syytä, kyseessä on usein hajumuistin varoitus haju ympäristön epäilyttävästä muutoksesta. Hajut ja tuoksut palauttavat muistoja menneestä ja vaikuttavat käsityksiimme vahvasti, vaikka emme yleensä ole edes tietoisia tällaisen mekanismin perimmäisistä syistä tai omasta hajuspektristämme ja hajumuistoistamme (Laakkonen & Kivistö 2001, 152–154; van Gelder 2004, 40).

Ihmisen hajumaailma on muuttunut voimakkaasti historian aikana. Nykyaikaisen yhteiskunnan kehityksen myötä olemme erkaantuneet hajuista. Elämme nykyään mahdollisimman hajuttomassa ympäristössä (Corbin 1986). Tuanin mukaan moderni ihminen tuntuu väheksyvän hajuaistiaan – hän viihtyy parhaiten ympäristössä, josta puuttuvat kaikki hajut. Tämän myötä hajukokemuksemme on ohentunut ja kykymme tunnistaa ja kuvailla hajuärsykeitä heikentynyt. Silti tietyt hajut herättävät meissä edelleen voimakkaita tuntemuksia ja muistoja. (Tuan 1974, 10.) Hajut toimivat avaimina menneisyyteemme, sillä ne saattavat palauttaa

mieleen muistoja, jotka olemme jo unohtaneet (Hatt & Dee 2013, 30). Hajut ovat avaimia myös tulevaisuuteen, koska teemme usein tiedostamattomia valintoja niiden perusteella (Laakkonen & Kivistö 2001, 161–162).

Verrattuna kuivan maan tilanteeseen hajuaistimme on sukelluksissa aisteista heikoin. Syynä tähän on se, että sukeltajalla on vain rajallinen mahdollisuus käyttää hajuaistiaan, koska nenä on usein joko osin tai kokonaan hengitysilman annostelijan tai maskin peittämä. Lisäksi veden kylmyys vaikuttaa nenään heikentäen hajuaistia. Toisaalta osa suuhun tihkuvasta vedestä päätyy nieluun, josta hajumolekyylit voivat kulkeutuvat nenään, mikä synnyttää hajuaistimuksen. Ilmaan verrattuna merivesi on yleisesti ottaen melko hajutonta, koska se ei pidätä tai kannata kovin hyvin hajuja, vaan pikemminkin vesi huuhtoo esineistä ja aineista hajut pois. Se, mitä yleisesti pidetään ”meren tuoksuna”, syntyy pääasiassa rannalla, jossa on runsaasti leviä, bakteereja ja muita eliöitä ja osa niistä on hajoamistilassa. Rannalta hajut ja tuoksut leviävät ilmaan ja tuuleen, mikä luo mielikuvan meren hajusta.

Vedenpinnan alainen maailma on siten sukeltajalle yleisesti ottaen melko hajuton. Silti tiettyt hajut ovat aistittavissa myös sukelluksissa. Varusteita lainatessa saattaa syntyä kokemus toisen ihmisen tuoksusta, jolloin tuoksu ei ole omasta kehosta tai ympäristöstä lähtöisin. Vedenpinnan alaisessa maisemassa voi tulla vastaan myös joitakin vahvoja hajuja. Sukeltaja kertoi hajukokemuksestaan Turun Aurajoen pohjalta seuraavaa:

Kyllä se on Aurajoen musta lieju, sehän haisee tosi pahalle. Niin, kyllä se se haisee siellä sukelluksen aikana [...] rikinsekanen [...] hyvin voimakas haju. (H5)

Rikinsekainen voimakas hajukenttä joen pohjalla viittaa ympäristöongelmaan. Happi ehtyy nopeasti etenkin rehevöityneiden vesistöjen pohjakerroksessa, jolloin pohjan hapettomissa olosuhteissa syntyy myrkyllistä, pahalle – mädille kananmunille – haisevaa rikkivetyä (ks. Vallin 1999, 161–170). Viime vuosikymmeninä hapettomat, rikkivetyt pohjat ovat olleet yksi Itämeren vaikeimmista ympäristöongelmista.

Hajuaistin merkitys on vähentynyt moderneissa yhteisöissä, missä näköön ja kuuloon perustuva kulttuuri on painottunut enemmän. Tuan (1977, 11) tuo esille kysymyksen siitä, että vaikka tuoksut ovat tärkeitä ihmiselle, voivatko ne muodostaa tilallisuutta näkö- tai kosketusaistimuksen tavoin. Käsitksemme mukaan hajut ovat sinänsä merkittävä osa tilan hahmottamista, mutta niiden avulla ei voi muodostaa tarkkaa käsitystä tilasta. Toisin sanoen hajujen ja tuoksujen luomat miellelyhtymät ohjaavat sitä, mitä lähestymme tai vältämme tietyissä tilassa, mutta kyseisen paikan tarkemmat ulottuvuudet jäävät epämääräisiksi. Tämä pätee etenkin vedenpinnan alaisessa hajumaisemassa, jossa hajuaisti usein makuaistin tukemana kykenee havaitsemaan vain poikkeuksellisen vahvoja hajuja tai tuoksua.

Tuntoaisti – hyödyllinen ja vaarallinen

Iho on tunnetusti ihmisen suurin elin ja se aistii kehon ulkoisen ympäristön muutoksia. Tuntoaistimuksen aiheuttaa ihon tuntoaistisolujen mekanoreseptoreihin kuuluvien solukalvojen painuminen. Näitä reseptoreja on iholla, sisäelimissä, nivelissä ja lihaksistossa. Koska reseptoreja on myös kehon sisäpuolella, ihmisellä on erityinen niin sanottu sisätunte-musaisti. Sen avulla ihminen aistii niin ulkoisen ympäristön kuin kehon sisäisten toimintojen aiheuttamia tunteita. Näitä ovat kuumuuden, kylmän, kivun, jännityksen, nälän, paineen tai

mielihyvän aistimukset. Yi-Fu Tuan kirjoittaa, että tuntoaistin avulla saamme tietoa lähiympäristöstämme. Vaikka emme näkisi mitään, pystymme silti toimimaan. Mutta jos tuntoaisti ei antaisi tietoa ympäristöstä, epäilee Tuan, selviäisimmekö hengissä kovin pitkään. (Tuan 1974, 7–8.) Ympäristömme lisäksi tuntoaisti antaa meille elintärkeää tietoa myös sisuksistamme: siitä, missä kunnossa oma kehomme ja sen elintoiminnat ovat.

Tuntoaistilla on vedenpinnan alaisessa maisemassa tärkeämpi merkitys kuin kuivalla maalla, jossa ilmanpaine on niin pieni, että sitä ei yleensä edes huomaa. Siirryttäessä vedenpinnan alaiseen maisemaan merkittävin tuntoaistimuksia aiheuttava tekijä on kehon ulkoisen paineen muutos.

Liikkuminen kymmenen metriä pystysuoraan vedenpinnan alla merkitsee aivan eri asiaa kuin kymmenen metrin liikkuminen vaakatasossa. Paine kasvaa sitä suuremmaksi, mitä syvemmälle sukeltaja laskeutuu. Paineen aiheuttamat tuntemukset vaihtelevat kuitenkin sukeltajien henkilökohtaisten ominaisuuksien ja sukelluskokemuksen mukaan.

Ei oikeastaan, mä oon aina ihmetelly ku ihmiset kysyy, et ku puhutaan syvyydest, et viiskyt metrii, et siel on hirveet paineet. No, onhan siel kuuden baarin totaalipaine, mutta ei se siinä sukeltajassa tunnu sillä tavoin. [...] Mut, ei nää kyllä, ei nää paineen vaihtelut tunnu oikeestaan missään. Kerran on ollut otsaontelo oikein pahasti tukossa, et jouduin keskeyttämään [...] Tulin vaan hitaasti ylös [...] Se oli sellainen jännä tunne, kun se kipu hävisi. (H5)

Kyseiselle sukeltajalle syvyyden aiheuttamalla paineella ei ollut paljoa merkitystä. Haastatelluista kaksi sukeltajaa puolestaan painotti, että paineen kannalta arvioituna matalassa kymmenen, viidentoista metrin syvyydessä on hyvä olla. Miellyttävän sukellussyvyyden alaraja kulki yleisesti ottaen noin parinkymmenen metrin syvyydessä. Sitä syvemmälle meneviä sukelluksia pidettiin epämiellyttävinä tai niiden ilmaistiin olevan ”jännittäviä” tai ”haasteellisia” kokemuksia. Ihmisten paineherkkyydessäkin on ilmeistä yksilöllistä vaihtelua.

Paineen lisäksi tuntoaistimuksia aiheuttavat muiden sukeltajien, vedessä olevien esineiden tai olioiden kosketukset sekä virtauksien muutokset. Ei ole kuitenkaan itsestään selvää, että sukeltaja tuntee ulkoiset kosketukset. Sukelluskäsineitä ja -sukkia käyttävä, koko vartalon kiireestä kantapäähän peittävään sukelluspukuun pukeutunut sukeltaja on käytännöllisesti katsoen eristänyt itsensä välittömältä ulkoiselta kosketukselta. Vain sukeltajan kasvojen paljaat osat ovat suorassa kosketuksessa veteen. Kokokasvonaamarilla sukeltaessa veden tunnetta kasvoille ei tule lainkaan.

Sukeltajien tuntokokemuksissa päällimmäisenä ovat lämpötilaerot, mikä on luonnollista sukeltaessa niinkin pohjoisella merellä kuin Itämeri on. Matalan ja murtovetisen Itämeren vesimassa on kerrostunut kesäisin lämpötilan perusteella, minkä vuoksi veden pohjakerros on tuolloin huomattavasti viileämpi kuin pintakerros. Talvella vesimassa on sekoittunut, jolloin koko vesimassan lämpötila on lähellä neljää lämpöastetta, mutta veden tiheyden kasvaessa veden lämpötila voi laskea tästä vielä hiukan.

Ensin tietysti sen tuntee huulet ja mitä näkyy naamast, mut myös koko kroppa tuntee. Sen huomaa heti et lämpötilan vaihtelu on aika raju. Ei tarvi olla kun muutama aste, niin sen huomaa [...] mitä liikeempää nollaa ollaan, niin sitä herkemmin sen huomaa. (H4)

Ihmiset ovat eri tavoin kylmänherkkiä, mutta sukeltajan päällä olevat varusteet vaimentavat onneksi ulkoapäin tulevan kylmän aistimista. Sukelluspuvussakin kylmä vesi "koskettaa" sukeltajaa, mutta tuolloin pääsyynä on lämpötilaero lämpimän kehon ja kylmän meriveden välillä. Vähitellen vesi kuitenkin tunkeutuu märkäpuvun sisälle, jolloin keho alkaa lämmittää sitä, mikä vähentää kylmän tunnetta.

Keskenään tuttujen ihmisten välistä kosketusta pidetään tavallisessa maanpäällisessä yleensä hyvänä asiana. Vedenpinnan alaisessa maisemassa toisen sukeltajan koskettamista kuitenkin pyritään välttämään:

Joo, sitä varoo ainakin niinku toisen ihmisen koskettamista [...], mun mielest siellä ei pitäis turhaan mennä varottamatta ainakaan koskemaan toista sukeltajaa. (H2)

Syynä tähän on todennäköisesti se, että vedenpinnan alaisen maiseman oletetaan olevan avoin tila, jossa kiinteä kappale ei yleensä kosketa sukeltajaa. Stephanie Merchant (2011, 224–226) kirjoittaa, että koskettaminen muodostaa vedenpinnan alla moniulotteisen palapelin. Äkillinen kosketus saattaa luoda miellelyhtymän vaarasta, mikä saattaa puolestaan johtaa ennakoimattomiin seurauksiin. Toisen sukeltajan koskettamista vältetään, koska rauhallisuus ja turvallisuus kulkevat käsi kädessä.

Monet pitävät sukeltamisen lähtökohtana, että minkään yhtäkkinen koskettaminen ei ylipäätään ole suotavaa vedenpinnan alla. Päinvastoin kuin kuivalla maalla, sukeltamisesta ei synny merenpohjaan saati veteen polkuja. Silti useimmat sukeltajat pyrkivät välttämään turhaa koskettamista vedenpinnan alaiseen maisemaan (ks. Roupheal & Inglis 2001). Koskemattomuus on tärkeä asia etenkin sukeltaessa hylkyjen tai muun kulttuuriperinnön läheisyydessä. Laki kieltää kajoamisen vanhoihin hylkyihin. Erityisenä syynä tiettyjen hylkyjen koskemattomuudelle on hautarauha.

Koskemattomuus ei kuitenkaan sulje pois sitä, että etenkin näkyvyyden ollessa huono sukeltajat tunnustelevat ympäristöään päästäkseen selville sen ominaisuuksista ja siten sijainnistaan. Sukeltaessa tavallisiin kohteisiin tunnustelemalla arvioidaan erilaisten pintojen ja esineiden kiinteyttä ja liikkuvuutta. Pintojen ja niiden ominaisuuksien aistiminen tapahtui usein kosketusaistin ja näköaistin yhdistelmällä:

Koskettamalla, jos saa koskettaa. Tietysti näkemällä myös [...] Koskettamalla, ihollakin, vähän riippuu. (H4)

Pauline von Bonsdorff kirjoittaa, että "[t]unnetamme sateen, järven tai juomaveden kehoamme vasten, jolloin ne herkistävät meidät samalla omalle olotilallemme ja ympäristölle." Bonsdorff tuo esille ajatuksen siitä, miten "liike, tila, tiedostamaton ja mielikuvitus" muodostavat sillan emootioiden ja kokemuksen välille. Vedestä tulee yhdistävä tekijä "emotionaalisen, tilallisen, tiedostamattoman ja kuvittelevan" välille ja kokemusten eri aspektit sulautuvat toisiinsa. (Bonsdorf 2002, 223.) Sukeltaessa kosketamme vedenpinnan alaista maisemaa, mutta maisema koskettaa myös meitä.

Kuuloaisti, hiljaisuus ja harhaisuus

Kuulo- ja näköaisti eroavat toisistaan monin tavoin. Pystymme sulkemaan silmämme, mutta korvamme kuulevat koko ajan. Pystymme katsomaan kerrallaan vain yhteen suuntaan, mutta korvin aistimme eri suunnista tulevia ääniä. Peitteisessä maastossa emme näe kovinkaan kauaksi, mutta voimme kuunnella kaukaakin tulevia ääniä. Kuuloaistiamme tukee myös ihomme alainen aistielimistö, joka aistii myös ääniaaltoja. Kuunnellessamme koko kehomme osallistuu niin ympäristön kuin oman itsemme, kehon ja mielen, äänien tuottamiseen ja kuunteluun. Emme siten kuule vain korvillamme vaan koko kehollamme. Ääni on kehon näkökulmasta tulkittuna ehkä jopa kokonaisvaltaisempi aistimus kuin silmiemme välittämät kuvat.

Äänimaisema on vedenpinnan alla aivan erilainen kuin sen päällä. Vedenpinnan alta puuttuvat lähes kaikki ne äänilähteet ja äänet mitä kuulemme, kun kävelemme kadulla, istumme toimistoissa, ajamme autolla tai seisomme hälyisessä aulassa. Sukeltajat painottivatkin vedenpinnan alaisen äänimaiseman tärkeintä ominaisuutta – hiljaisuutta. Mitä hiljaisempaa meriympäristössä oli, sen miellyttävämpänä sukeltaminen yleisesti ottaen koettiin (ks. Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017, 6).

Sukeltajan ulkopuolelta tulevat äänet koettiin yhtäältä häiritsevinä, mutta toisaalta miellyttäviä ulkopuolisia ääniä pidettiin myös toivottavina. Veden alaisella äänimaisemalla on vaikutusta myös ajan kokemiseen, koska runsaasti mielenkiintoisia yksityiskohtia sisältävä maisema vie ajantajun mennessään, kun taas yksitoikkoisena pidetty äänimaisema saa ajan mätelemaan hitaasti:

No varmaan se johtuu siitä, että siel ei kuule samalla tavalla, tääl kun kuulee linja-autot määrättyis paikois – jaaha, toho aikaa menee tuo auto ja tuo piippaa toho aikaa – mut et tuo siel ku oot niin et kuule tuollaisii kiinteit merkkei, mist’ hahmottais sen ajan kulumisen. (H3)

Vedenpinnan alaisista äänistä miellyttävimmiksi koettiin sukeltaessa läheltä tulevat äänet, kuten virtauksien aiheuttama pohjakivien liike, aaltojen äänet tai suussa olevasta ilman annostimesta tulevat hengitysilman äänet. Jotkut sukeltajat pitivät omia hengitysäniään rauhoittavina, kun osa haastatelluista ei taas huomannut kyseisiä ääniä lainkaan:

Se on jännää, kun mä olen joskus, kun ihmiset sanoo, et ne kuplat häiritsee, hengitysilmakuplat. Mä en oo koskaan niit kuullu. Tai siis sill tavall, et jos mä haluan ne kuulla, mun täytyy pysähtyä ja kuunnella, et kun mä hengitän. Muuten ne on, ne niinku häipyy, niinku liikenteen meluun. (H5)

Meren hiljaisuus viehättää sukeltajia, mutta Itämeressä on heidän mukaansa myös melua, erityisesti vene- ja laivaväylien läheisyydessä. Äänten ja äänettömyyden tutkija Outi Ampuja esittää melun olevan ääntä, joka on ei-toivottua, epämiellyttävää, häiritsevää tai muutoin hyvinvoinnille haitallista, elimistöä fyysisesti tai psyykkisesti rasittavaa tai vahingoittavaa (Ampuja 2010, 98). Melu on erityinen ongelma vedenpinnan alaisessa äänimaisemassa, koska kuivan maan olosuhteissa kehittynyt kuuloaistimme ei yksinkertaisesti ole sopeutunut tulkitsemaan vedessä nopeasti liikkuvia ääniaaltoja.

Äänimaiseman lisäksi myös kuuleminen on vedenpinnan alla erilaista kuin pinnalla. Koska äänet vedenpinnan alla kantautuvat nopeasti ja kauas, sukeltajan on vaikea arvioida etäisyyttä äänilähteeseen. Äänen nopeuden kasvaessa luontainen kykymme erotella äänen

tulosuuntaa heikkenee ja vedenpinnan alla se katoaa lähes täysin. Erään haastateltavan mukaan äänet, jotka vaikuttavat sukelluksissa tulevan aivan läheltä, kantautuvat todellisuudessa usean kilometrin päästä. Tämä ilmiö synnyttää erityisesti sameassa vedessä pelon siitä, ajaako äänilähteenä oleva alus ylitsemme. Tämä erityisesti mataliin ääniin liittyvä ilmiö nousee esille lähes aina, vaikka rationaalisesti ajatellen tietäisi äänilähteen olevan kaukana. Kuivalla maalla syntynyt sanonta ”pelko tulee ensin korvan kautta” (Ampuja 2007, 313) pitää paikkansa myös meressä.

Tasapainoasti – keimailua vaaran kanssa

Kuuloasti liittyy myös tasapainoastiin, jolla on vedenpinnan alla tärkeämpi merkitys kuin maalla, jossa horisontin näkeminen ja kehon kosketus maaperään auttavat meitä hahmottamaan, missä asennossa olemme. Vedenpinnan alaisessa maisemassa näitä kiintopisteitä ei aina ole hyödynnettävissä. Tuolloin käsitys kehon asennosta ja tasapainosta perustuu yksinomaan välikorvassa sijaitsevaan tasapainoelimeen, joka hahmottaa pään asentoa suhteessa muun kehon asentoon.

Jos siel olis peili, siin miss sukeltaja näkis oman sukellusasennon, niin vois olla aika yllätynny. Mä voisin kuvitella et mä oon ihan vaakatasossa sukeltamassa, mut en mä sit oikeesti oookkaan. Et sen oman asennon hahmottaminen siel vedess on vaikeempaa kun normaaliolosuhteissa. (H1)

Kiintoaineista, saastumisesta, rehevöitymisestä tai leväkukinnoista aiheutuva veden poikkeuksellinen sameus ja sitä seuraava hämäryys vaikeuttavat osaltaan oman asennon ja vedenalaisen maiseman hahmottamista. Toisaalta, kun raja pääasiassa suolaisesta vedestä koostuvan ihmiskehon ja sitä ympäröivän suolaisen murtoveden välillä liudentuu ja ympärillä ei ole mitään kiinteää, mistä pitää kiinni, muuttuu kehokin leijuvaksi. Leijuminen on yksi tilallinen ulottuvuus, joka esiintyy veden lisäksi vain avaruudessa, painottomassa tilassa tai painottomuutta simuloivissa laitteissa. Leijumisen lisäksi pinnan päällä varmoiksi koetut kehon aistimukset ja arkiliikkeet muuttuvat vedenpinnan alla säännönmukaisesti epävarmimmiksi ja hitaammiksi. Kun ihminen liikkuu maalla yleensä vain pystyasennossa, vedessä asento kiertyy jatkuvasti niin pysty- kuin vaaka-akselin ympäri. Vedessä liikkuva sukeltaja saattaakin olla aika ajoin missä tahansa asennossa, ylösalaisinkin. Uimaliikkeiden ja virtausten lisäksi varusteet vaikuttavat kehon asentoon:

Ei se oo kiinni muuten kun, et on laittanu yhdet ylimääräiset villasukat jalkaan, tai sit roikkuu kyljellä dekopullo tai useampia, mist tulee hiukan enem painoo, niin tai onkin jättänny ne, ne poien, niin onkin vähemmän painoo. (H4)

Asennon äkillinen muuttuminen vaikuttaa eri sukeltajien tuntemuksiin eri tavoin, jotkut kokevat muutokset voimakkaasti. Yksi sukeltaja ei pitänyt lainkaan ylösalaisin olemisesta, saati voldtien tekemisestä:

En tykkää jos joutuu menemään selälleen. Ei voltteja, maailma menee sekaiseksi. (H5)

Tunne oman liikkeen kontrollin menettämisestä voi tuntua pelottavalta ja johtaa etenkin kokemattomilla sukeltajilla hätiköintiin, pahimmillaan paniikkiin ja hengenvaarallisiin tilanteisiin.

Toisaalta tasapainon ja oman asennon hallitseminen loi palkitsevia tilanteita ja tuntemuksia. Esimerkiksi tunne silloin, kun vajoaa hitaasti kohti pohjaa raajat leveinä niin sanotussa leijunta-asennossa, toi joillekin sukeltajille mieleen laskuvarjohyppäämisen. Sitä pidettiin yksinomaan miellyttävänä kokemuksena:

Nimenomaan. Näin pitäis mennä. Sillo homma on hallittu ja siit voi nauttii. (H5)

Kohteeseensa saavuttuaan sukeltajat tavoittelevat niin sanottua neutraalia kelluvuutta eli tilaa, jossa syvyydestä riippumatta sukeltaja ei nouse tai laskeudu tahattomasti vaan pysyy tarvittaessa paikallaan kuin kala vedessä. Neutraalin kellunnan hallinta ei kuitenkaan ole helppoa:

Liikkuminen on helppoo ja sulavaa ja liukuvaa, mut liikkumattomuus on silloin, kun sitä tarvittis, niin se on vaikeaa. (H2)

Kellunnassa keho joutuu mikrogravitaation kaltaisiin olosuhteisiin. Paikallaan pysyminen, hidas liikkuminen, hengittäminen ja pienillä liikkeillä aiheutetut muutokset vaikuttavat tasapainotilaan. Merchant (2011, 227–228) tuo esille ajatuksen, että sukeltajan saavuttaessa neutraalikelluvuuden tilan keholla on mahdollisuus asemoida itsensä uudelleen, jolloin sukeltajan tietoisuus kehosta syvenee.

Jotkut sukeltajat nauttivat mahdollisuudesta leikkiä vedenpinnan alaisen maiseman näennäisessä painottomuudessa, jossa voi liikkua kuivan maan olosuhteisiin verrattuna yli-inhimillisin tavoin. Leikkiminen ja liikkeen kepeys ovat osa vedenpinnan alaisen maiseman koreografiaa – *mareokoreografiaa*. Jotkut ihmiset muuttuvat kolmiulotteisessa, painottomuutta simuloivassa tilassa hetkeksi tanssiviksi ja leikkiviksi vierailijoiksi, eräänlaisiksi ”subaquatic homo ludenseiksi” ennen kuin palaavat kuivalle maalle painovoiman raskauttaman arjen askareisiin. Vesielementin poikkeava painovoima tarjoaa siten vapauden aivan erilaiseen leikkiin kuin olosuhteet kuivalla maalla.

Antropologi Patrick Laviolette kirjoittaa teoksessaan *Extreme Landscapes of Leisure*, että kehon, vaaran ja maiseman vuorovaikutus saattaa ruokkia mielikuvitusta. Leikki vaaran kanssa luo perustan kehon luovuudelle, keholliselle mielikuvitukselle (Laviolette 2011, 8). Kehoon on siis sisäänrakennettuna luovuuden aspekti, jolla se voi kohdata maailman – tulen, veden, ilman ja maan. Päivi Granö (2013, 68) kirjoittaa, että ”paikka on ihmisen koettu ja eletty sijainti” viitaten maantieteilijä Nigel Trifitin ajatukseen, että suhde paikkaan on ruumiillista, performatiivista ja luovaa. Niin turvallisessa virkistyssukeltamisessa kuin erityisessä leikkillisessä koreografiassa on pohjimmiltaan kyse tunteesta, missä mieli ja keho keimailevat vaaran ja viime kädessä kuoleman rajapyykin kanssa.

Johtopäätökset

Valtaosa vedenalaisen maiseman tutkimuksesta on tehty tieteellisteknisestä näkökulmasta ja humanistinen näkökulma on jäänyt vähemmälle huomiolle (Laakkonen 2010). Mielestämme vedenalaisen maiseman humanistinen tutkimus on luontevaa aloittaa nimenomaan sukeltajista ja heidän kokemuksistaan, koska sukeltaminen avaa ovet vedenpinnan alakulttuurien maailmaan. Seuraavassa viittaamme alussa käsiteltyihin filosofisiin suuntauksiin,

mutta keskitymme pääasiassa tutkimusaineistoissamme esille nousseiden näkemysten läpikäymiseen.

Haastatelluista kokenein sukeltaja viittasi seuraavasti, hieman arvoituksellisesti vedenalaisen maailman humanistisen tutkimuksen tarpeellisuuteen:

Meress' on kaikki se mikä on maallakin, kylät, kaupungit, miten kirkonkellot kutsuu iltapalvelukseen, vanhoja tarinoita – pitäis kerätä. (H5)

Vedenalaisen maiseman humanistiselle tutkimukselle on tarvetta, koska se on useimmille ihmisille luonteva näkökulma kyseiseen maailmaan, ja fenomenologinen aistimusten tutkimus on luonnollinen tapa lähestyä vedenalaisen maiseman aistimista ja havainnointia. Aistit muodostavat sen maailman, jonka koemme ja jossa elämme.

Yhtä ainoata itsestään selvää ja kaikille soveltuvaa näkemystä sukeltamisesta ei kuitenkaan ole olemassa. Eriävien kykyjemme, taustojemme ja näkemystemme vaikutuksesta koemme niin vedenpinnan päällisen kuin sen alaisen maiseman eri tavoin. Yi-Fu Tuan (1974, 245–246) kirjoittaa, että kulttuuri vaikuttaa aistikokemuksiimme jopa siinä määrin, että voimme nähdä asioita, joita ei ole olemassa. Tutkimuksemme antaa viitteitä siitä, kuinka vedenpinnan alainen tila muuttuu moniulotteiseksi kokemukselliseksi maisemaksi, joka sisältää niin näkö-, haju-, maku-, kuulo- ja tunteenmaiseman kuin sisätuntemusaistimuksiakin.

Maurice Merleau-Pontyn (1962, 148) mukaan kehomme ei ole ensisijaisesti tilassa vaan on muodostunut siitä; keho on osa tilaa. Lauri Rauhala (2006, 28–35) tulkitsemalla voi ajatella, että kehollisuus muodostaa tilannesidonnaisuuden avulla tajunnallisen tilan. Vedenpinnan alainen maisema muodostaa aivan erityislaatuisen tajunnallisen tilan. Sukellessa aurinko, ilmakehä ja maanpäällinen elämä jäävät vedenpinnan yläpuolelle. Vedenpinnan alle laskeuduttaessa hämärä laskeutuu nopeasti ja maisema muuttuu yön kaltaiseksi. Valon ehtyessä myös aika ikään kuin hälvenee ja vedenpinnan päällisen ajallisuuden tilalle astuu ajattomampi olotila ja maisema. Aika ei kokonaan katoa maisemasta, mutta se hämärtyy. Joidenkin kohdalla aika myös pysähtyy. Kuolleet eliöt laskeutuvat ja kerrostuvat pohjan pimeyteen, josta ne voivat hajotessaan kuluttaa kaiken hapen synnyttäen kuolleita merenpohjia. Vaikka meri itsessään on määritelmästä riippuen neli- tai kolmiulotteinen kokonaisuus, sukellessa merkittävin ulottuvuus eloonjäämisen kannalta on edellä kuvattu pinnan ja pohjan välinen syvyysakseli. Sukeltajalähtöisesti kyseistä vedenalaista maisemaa voi ajatella kolmena kerroksena: ylhäällä on elämää, pohjalla kuolema ja näiden välissä vierailun hetki.

Riskeistään huolimatta vedenpinnan alainen maisema ei ole vierailijalle luotaantyöntävä, vaan pikemminkin päinvastoin: se on niin erilainen kuin pinnan päällinen, että se halutaan kokea uudelleen. Vaikuttaa siltä, että nimenomaan vedenpinnan alaisen maiseman erityispiirteet – sen hiljaisuus, rauhallisuus, pysähtyneisyys ja hämärtynyt aika – vetävät ihmistä puoleensa. Kun sukeltaja rikkoo veden muodostaman kalvon, hän jättää taakseen tutun elinympäristön, jossa pääsääntöisesti viettää aikansa ja elämänsä – hän avaa oven uuteen tuntemattomaan. Kehollisena kokemuksena vesi tarjoaa elämyksen menneestä kutsuen sukeltajan oman itsen ja tajunnan syvemmät kerrokset esiin. Sukellus on tajunnallisen olennon paluu alkuketkeen – olemisen syntyyn. Heideggeria mukaillen sukeltaja voi asettautua kuuntelemaan sitä hiljaista voimaa, jota meri ja olemisen ilmentävät (Perttula 2010, 68). Kohtaamalla tämän toisen maailman avoimesti ja ennakkoluulottomasti voimme yrittää

ymmärtää sitä ja hyväksyä sen ja oman itsemme rajallisen olemisen ehdot. Ehtona meren toiseuden ymmärtämiselle on sen kohtaaminen kehollisesti ja siten aistillisesti.

Lauri Rauhalan teoksissaan esittämä asetelma kehollisuus-tajunnallisuus-tilannesidonnaisuus luo yhden tulkintakehikon kokemusten tutkimukseen. Tässä esitelty pienimuotoinen tutkimus antaa viitteitä siitä, että vedenpinnan alaista maisemaa voi lähestyä ja yrittää ymmärtää kehollisesta näkökulmasta, esimerkiksi sukeltajien sisä-, lähi- ja kaukotunte-musaistien välityksellä. Laajempaa aineistoa hyödyntävät lisätutkimukset olisivat kuitenkin hyödyllisiä, jotta tilannesidonnaisuudelle ja tajunnallisuudelle voitaisiin antaa enemmän painoarvoa kuin tässä on pystytty tekemään. Lisäksi herää kysymys, kuinka muuttuneet olo-suhteet aistiympäristössä vaikuttavat laajemmin. Siksi olisi syytä selvittää sukeltajien lisäksi myös muiden ryhmien merellisiä kokemuksia. Lisäksi olisi perusteltua tutkia laajemmin koke-muksellisuuden puitteina olevan meren muotoutumista: Itämeren yhteiskunta- ja ympäris-töhistoriaa. Tulevaisuudessa on sukeltettava syvemmälle humanistiseen valtamereen.

Tutkimusaineistot

Haastattelut H1, H2, H3, H4, H5. Tallenteet haastatteluista ovat mp3-muodossa. Haastattelut ja niiden käyttöluvat ovat Mika Tolvasen hallussa.

Kirjallisuus

- Ackerman, Diane 1991: *Aistien historia*. Suom. Seppo Heikinheimo. Porvoo: WSOY.
- Aibulatov, N. A. 2008: On the 80th anniversary of the Russian underwater studies of the World Ocean. – *Oceanology* 48(5): 752–755. [online] < <https://link.springer.com/article/10.1134/S0001437008050147> > [16.3.2018.]
- Aili, Lars-Erik & Gunnar Järholm 2008: *Svenska Sportdykarförbundet. En redovisning om vad som hänt under Svenska Sportdykarförbundets 50-åriga historia* [online] < http://www.ssd.se/globalassets/svenska-sportdykarforbundet/historik/historik_2008-04-18.pdf > [16.3.2018.]
- Ampuja, Outi 2007: Ääni ja melu modernissa sodankäynnissä. – Laakkonen, Simo & Timo Vuorisalo (toim.), *Sodan ekologia. Nykyaikaisen sodankäynnin ympäristöhistoriaa*. Helsinki: SKS. 304–339.
- Ampuja, Outi 2010: Kuuluuko melu kaupunkiin? – Hannula, Linda & Johanna Lehto-Vahtera (toim.), *Moniääninen – Ljudspår*. Turku: Aboa Vetus & Ars Nova, Matti Koivurinnan säätiö rs. 95–111.
- Backer, Hermann et al. (eds.) 2012: *Planning the Bothnian Sea. Outcome of Plan Bothnia. A Transboundary Maritime Spatial Planning Pilot in the Bothnian Sea*. Helsinki: Helsinki Comission.
- BIAS 2016: *Baltic Sea Information on the Acoustic Soundscape*: 1–10. [online] < <https://biasproject.files.wordpress.com/2016/02/bias-paris-20160109v2.pdf> > [16.3.2018.]
- Bigando, Eva 2014: The Underwater Landscape: A Vernacular Term? Reflections Through the Eyes and Experiences of Divers. – Mussard, Olivier et al. (eds.), *Underwater seascapes. From geographical to ecological perspectives*. New York: Springer. 135–151.

- Blot, J.Y. 1996: *Underwater archaeology. Exploring the world beneath the sea*. London: Thames and Hudson.
- Bonsdorff, Pauline von 2002: Veden mielikuviutus. – Sepänmaa, Yrjö & Liisa Heikkilä-Palo (toim.), *Vesi vetää puoleensa*. Helsinki: Maahenki Oy. 223.
- Cater, Carl 2008: The Life Aquatic: Scuba Diving and the Experiential Imperative. – *Tourism in Marine Environments* 5(4): 233–44.
- Corbin, Alain 1986: *The Foul and the Fragrant: Odor and the French Social Imagination*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Damasio, Antonio 2001: *Descartesin virhe. Emootio, järki ja ihmisen aivot*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita Oy.
- Deacon, Margareth 1971: *Scientists and the Sea, 1650–1900: A Study of Marine Science*. London & New York: Academic Press.
- Edmonds, Carl, Michael Bennett, John Lippmann & Simon Mitchell 2015: *Diving and Subaquatic Medicine*. Boca Raton, Fl.: CRC Press Books.
- Ehler, Charles & Fanny Douvere 2009: Marine Spatial Planning: a step-by-step approach toward ecosystem-based management. Intergovernmental Oceanographic Commission and Man and the Biosphere Programme. *IOC Manual and Guides No. 53, ICAM Dossier No. 6*. Paris: UNESCO.
- Finni, Terttu, Sari Laurila & Simo Laakkonen 2001: The History of Eutrophication in the Sea Area of Helsinki in the 20th Century. Long-term Analysis of Plankton Assemblages. – Laakkonen, Simo & Sari Laurila (toim.), *The Sea and the Cities. AMBIO – A Journal of the Human Environment*, 39(4–5): 264–271.
- Gelder, Tom van 2006: *Maailma löydetävänä. 12 aistia ja havainnoiminen. Fenomenologia*. Suom. Janne Länsipuro. Helsinki: Snellman-korkeakoulu.
- Granö, Päivi 2013: Visuaalisuus kokemuksena ja tietämisenä paikan tutkimuksessa. – Granö, Päivi, Anne Keskitalo & Suvi Ronkainen (toim.), *Visuaalisen kokemus – johdatus monitieteiseen analyysiin*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 67–77.
- Hagberg, M. & Örnhammar, H. 2003: Incidence and risk factors for symptoms of decompression sickness among male and female dive masters and instructors. A retrospective cohort study. – *Undersea & Hyperbaric Medicine* 30(2): 93–102.
- Hamblin, Jacob 2005: *Oceanographers and the Cold War: Disciples of Marine Science*. Seattle: University of Washington Press.
- Hamblin, Jacob 2008: *Poison in the Well: Radioactive Waste in the Ocean at the Dawn of the Nuclear Age*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Hatt, Hanns & Regine Dee 2013: *Pieni tuoksu- ja makukirja*. Suom. Veikko Ahola. Jyväskylä: Docendo.
- Hautamäki, Lauri 1987: *Ympäristön havainnointi eri aistien avulla*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Heidegger, Martin 2000: *Kirje humanismista*. Suom. Markku Lehtinen ja Tutkijaliitto. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Helmreich, Stefan 2007: An anthropologist underwater: Immersive soundscapes, submarine cyborgs, and transductive ethnography. – *American Ethnologist* 34 (4): 621–641. [online] < <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1525/ae.2007.34.4.621> > [16.3.2018.]

- Helmreich, Stefan 2009: *Alien Ocean: Anthropological Voyages in Microbial Seas*. Berkeley: University of California Press.
- Häyrynen, Maunu 2013: Kenen maisema? – Perkkiö, Miia (toim.), *Kulttuuriympäristön monet kasvot. Puhetta suojelusta ja restauroinnista*. Helsinki: Suomenlinnan hoitokunta. 12–14.
- Juntunen, Marja-Leena 2011: Liike, rytmi ja musiikki: Jaques-Dalcrozen pedagogista perintöä jäljittämässä. – Anttila, Eeva (toim.), *Taiteen jälki. Taidepedagogiikan polkuja ja risteyksiä*. Teatterikorkeakoulu. Helsinki: Edita Prima. 57–73.
- Kaskela, Anu 2017: *Seabed landscapes of the Baltic Sea. Geological characterization of the seabed environment with spatial analysis techniques*. Espoo: Geological Survey of Finland.
- Koivikko, Minna 2017: *Recycling Ships. Maritime Archaeology of the UNESCO World Heritage Site, Suomenlinna*. Helsinki: University of Helsinki. [online] < <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-68768-1-8> > [16.3.2018.]
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen 2017: Muistelun monet muodot. Kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina. – *Elore* 24(1): 1–17 [online] < <http://www.elore.fi/arkisto/1-17/korjonen-kuusipuro-kuusisto-arponen.pdf> > [16.3.2018.]
- Laakkonen, Simo 2001: *Vesiensuojelun synty. Helsingin ja sen merialueen ympäristöhistoriaa 1878–1928*. Helsinki: Gaudeamus/Hanki ja Jää.
- Laakkonen, Simo & Jorma Kivistö 2001: Näkymätön kaupunki. Hajujen historiaa muistojen kuvaamana. – Laakkonen, Simo, Sari Laurila, Pekka Kansanen & Harry Schulman (toim.), *Näkökulmia Helsingin ympäristöhistoriaan. Kaupunki ja sen ympäristö 1800- ja 1900-luvulla*. Helsinki: Edita/Helsingin kaupungin tietokeskus. 152–163.
- Laakkonen, Simo 2007: Itämeren alue – vailla merta ja historiaa? – Laakkonen, Simo & Sari Laurila (toim.), *Itämeri historian kaatopaikkana. Historiallinen Aikakauskirja* 1: 4–8.
- Laakkonen, Simo 2010: Meri kulttuurin ristiaallokossa: näkökulmia Itämeren ympäristöhistoriaan. – Mäenpää, Sari & Johanna Aartomaa (toim.), *Merihistorian rajapintoja*. Nautica Fennica, Suomen merimuseon vuosikirja 2009–2010. Kotka: Museovirasto. 22–35.
- Laakkonen, Simo & Antti Parpola 2010: Rehevöitymiskäsitysten historiaa – Bäck, Saara et al. (toim.), *Tulevaisuuden Itämeri*. Helsinki: Gaudeamus. 82–97.
- Laviolette, Patrick 2011: *Extreme Landscapes of Leisure. Not a Hap-Hazardous Sport*. Surrey: Ashgate.
- Lehtomaa, Merja 2011: Fenomenologisen kokemuksen tutkimus. Haastattelu, analyysi ja ymmärtäminen. – Perttula, Juha & Timo Latomaa (toim.), *Kokemuksen tutkimus*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 163–194.
- Lindberg, Susanna 2010: Ranskalainen keskustelu Heideggerin ”alkuperäisestä etiikasta” ja politiikasta. – Miettinen, Timo, Simo Pulkkinen & Joona Taipale (toim.), *Fenomenologian ydinkysymyksiä*. Helsinki: Gaudeamus. 1–16.
- Merchant, Stephanie 2011: Negotiating Underwater Space. The Sensorium, the Body and the Practice of Scuba-diving. – *Tourist Studies* 11(3): 215–234. [online] < <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1468797611432040> > [17.3.2018.]
- Merleau-Ponty, Maurice 1986: *Phenomenology of Perception*. Alkuteos *Phénoménologie de la Perception* (1962), englanniksi käänttänyt Colin Smith. Suffolk: St Edmundsbury Press.
- Mussard, Olivier et. al. (eds.) 2014: *Underwater seascapes: From geographical to ecological perspectives*. New York: Springer.

- National Research Council 2000: *50 Years of Ocean Discovery: National Science Foundation 1950–2000*. Washington: D.C.: National Academy Press.
- Naval Oceanographic Office 1966: *Research, Development, Testing and Evaluation at the United States Naval Oceanographic Office, 1960–1966*. Washington DC: U.S. Government Printing Office.
- O'Brien, K. O et al. 2011: Nordic Blue Parks. Nordic perspectives on underwater natural and cultural heritage. – *TemaNord 2010:597*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Patoharju, Ora 2008: *Urheilusukelluksen ensiaskeleet Suomessa*. Helsinki: Urheilusukeltajat ry. [online] < <http://www.urheilusukeltajat.fi/joomla3/index.php/seuraesittely/seuran-historiaa/ensiaskeleet> > [16.3.2018.]
- Perttula, Juha 2009: Teoreettisia askelmerkkejä luontoelämyksen ymmärtämiseksi. Fenomenologinen analyysi elämyksen rakenteesta ja merkityksestä yksilön kehitymisessä. – Tökkäri, Virpi (toim.), *Valta, luonto ja ihminen*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 111–125.
- Perttula, Juha 2010: Eksistentiaalisen elämyspedagogiikan luonto ja teot. – Latomaa, Timo & Seppo J. A. Karppinen (toim.), *Seikkaillen elämyksiä II*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 58–81.
- Puhakainen, Jyri 2000: *Persoonan puolustaja. Lauri Rauhala ihmistutkimuksen pioneerina*. Helsinki: Like.
- Rantala, Irma 2001: Laadullisen aineiston analyysi tietokoneella. – Aaltola, Juhani & Raine Valli (toim.), *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. Jyväskylä: Gummerus. 86–99.
- Rauhala, Lauri 1976: *Filosofinen orientoituminen psykosomatiikan ongelmaan*. Helsinki: Helsingin yliopiston monistuspalvelu.
- Rauhala, Lauri 2005: *Tajunnan itsepuolustus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rauhala, Lauri 2006: *Ihminen kulttuurissa – kulttuuri ihmisessä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Richardson, W. J. et al. 1998: *Marine Mammals and Noise*. London and San Diego: Academic Press.
- Roff, John C. & Mark E. Taylor 2000: National frameworks for marine conservation. A hierarchical geophysical approach. – *Aquatic Conservation of Marine Freshwater Ecosystems* 10(3): 209–223.
- Ross, Donald 1976: *Mechanics of Underwater Noise*. Oxford: Pergamon Press.
- Rouhiainen, Leena 2011: Fenomenologinen näkemys oppimisesta taiteen kontekstissa. – Anttila, Eeva (toim.), *Taiteen jälki. Taidepedagogiikan polkuja ja risteyksiä*. Helsinki: Teatterikorkeakoulu. 75–93.
- Rouphael, Anthony & Graeme Inglis 2001: "Take only photographs and leave only footprints?" An experimental study of the impacts of underwater photographers on coral reef dive sites. – *Biological Conservation* 100(3): 281–287.
- Sairanen, Jarkko 2004: *Mieleni minun tekevi, aivoni ajattelevi. Erot kehollisuuden merkityksestä mielen hoitamisen yhteydessä Lauri Rauhalan monopluralistisen ihmiskäsityksen ja (neuro)psykoanalyttisen ihmiskäsityksen välillä*. Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos.
- Schlee, Susan 1973: *The Edge of an Unfamiliar World: A History of Oceanography*. New York: Dutton.

- Seppänen, Jukka 2003: Sukeltajien kokemuksia vedenalaisesta äänimaisemasta. – *Musiikin Suunta* 25(2): Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura. 60–74.
- Seppänen, Jukka 2004: Measurements and Descriptions of Underwater Noise in Finland. – *Geophysica* 40(1–2): 23–38. [online] <http://www.geophysica.fi/pdf/geophysica_2004_40_1-2_023_seppanen.pdf> [16.3.2018.]
- St. Leger Dowse & M., P. Bryson & A. Gunby & W. Fife 2002: Comparative data from 2250 male and female sports divers. Diving patterns and decompression sickness. – *Aviation, Space, and Environmental Medicine* 73(8): 743–749.
- Straughan, Elizabeth 2012: Touched by Water. The Body in Scuba Diving. – *Emotion, Space and Society* 5(1): 19–26. [online] <<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1755458610000514>> [16.3.2018.]
- Tikkanen, Sallamaria 2012(a): Vrouw Marian kuulematon äänimaailma. – Ehanti, Eero & Johanna Aartomaa & Irma Lounatvuori & Erik Tirkkonen (toim.), *Mereen menetetyt, uudelleen löydettyt*. Helsinki: Museovirasto. 164–191.
- Tikkanen, Sallamaria 2012(b): Vrouw Marian vedenalainen maisema. – Ehanti, Eero & Johanna Aartomaa & Irma Lounatvuori & Erik Tirkkonen (toim.), *Mereen menetetyt, uudelleen löydettyt*. Helsinki: Museovirasto. 192–221.
- Tilley, Christopher 2010: *Interpreting landscapes, geologies, topographies, identities. Explorations in landscape*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Triewald, Mårten 1741: *Konsten at Lefwa Under Watn*. Stockholm: Peter Jöransson Nyström.
- Tuan, Yi-Fu 1974: *Topophilia. A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. New York: Colombia University Press.
- Tuan, Yi-Fu 2011: *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press. [1977]
- Vallin, Jussi 1999: Aurajoki avoviemärinä. Ketjuuntuminen ja jätevesiongelman ratkaisut – Laakkonen, Simo, Sari Laurila & Marjatta Rahikainen (toim.), *Harmaat aallot. Ympäristönsuojelun tulo Suomeen*. Vammala: Suomen Historiallinen Seura. 159–174.
- Wright, D.J. & Heyman, W.D. 2008: Introduction to the Special Issue: Marine and Coastal GIS for Geomorphology, Habitat Mapping, and Marine Reserves. – *Marine Geodesy* 31(4): 223–230 [online] <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01490410802466306>> [17.3.2018.]

Filosofian maisteri Mika Tolvanen on valmistunut maisemantutkimuksesta Turun yliopistossa ja harrastanut laitesukeltamista Loviisan Merisukeltajissa.

Valtiotieteen tohtori, dosentti Simo Laakkonen on maisemantutkimuksen yliopistonlehtori Turun yliopistossa.